

ÖĞRETMENLERİN COVID-19 AŞISINA YÖNELİK TUTUMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

*Süleyman GİRGİN¹
Zülfer ERDEM²
Mehmet TUNA³*

Özet

Kişilerin bir olguya yönelik tutumları ile bu tutumlarının olumlu ya da olumsuzluğunu etkileyen faktörlerin bilinmesi yapılacak çalışmalarda doğru yönde tutum artırıcı tedbirler alınmasını sağlayacaktır. Covid-19 pandemisi toplumun neredeyse tamamını etkilemektedir. Öğretmenlik mesleğinin toplumca örnek alınan bir statüye sahip olması, öğrencileri ve ailelerini etkileyen konumda olması sebebiyle toplum sağlığı açısından öğretmenlerin aşıya karşı tutumları büyük önem arz etmektedir. Öğretmenlerin tutumlarının tespit edilerek bunu etkileyen faktörlerin bilinmesi, tutumlarının olumlu yönde geliştirilme çalışmalarında neler yapılması gerektiğine dair önemli fikirler verecektir. Bu çalışmanın amacı öğretmenlerin Covid-19 aşısına yönelik algı ve tutumlarının incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu Balıkesir'in farklı ilçelerinde görev yapan ve farklı branşlarındaki 86 öğretmen oluşturmaktadır. Öğretmenlerin cinsiyet, branş, meslekteki kıdem ve medeni durum değişkenleri üzerinden farklılıklar incelenmiştir. Araştırma deseni olarak karma yöntem desenlerinden "Yakınsayan Paralel Desen" kullanılmıştır. Çalışmanın nicel verilerini toplamak için Geniş ve arkadaşları tarafından uyarlanan "Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği" kullanılmış olup nitel verileri toplamak için ise 4 açık uçlu soru sorulmuştur. Açık uçlu sorular betimsel analiz yöntemi kullanılarak, "Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği" ile toplanan veriler SPSS 24 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Veri analizleri sonucunda çalışma grubunun Covid-19 aşısına yönelik tutumları ortaya konmuştur. Değişkenler arasındaki farklılıklar bağımsız örneklem T testi ve Tek yönlü varyans (ANOVA) testi ile analiz edilmiştir. Araştırma bulgularında öğretmenlerin aşıya yönelik tutum ortalamalarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin Covid-19 Aşısına yönelik tutumlarına dair ölçek bulguları incelendiğinde; kadın ve erkek öğretmenler arasında, evli ve bekâr bireyler arasında anlamlı bir fark olmadığı ancak kıdem düzeyine göre ve branşlara göre ölçek bulguları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde ise; aşı olan öğretmenlerin %72 sinin daha güvenilir buldukları için ve/veya yurtdışı çıkışlarında mRNA aşısının kabul edilmesinden dolayı mRNA aşısını tercih etmiş oldukları, henüz aşı olmamış öğretmenlerin %65 inin Türk aşısını bekledikleri, aşı olmak istemeyen öğretmenlerin aşı hakkındaki seminerlere katılmak isteyip istemedikleri hususu değerlendirildiğinde ise aşı olmamış öğretmenlerin, aşı hakkında otorite sahiplerinin seminerlerine katılmak istedikleri ancak aşı hakkındaki düşüncelerinin değişmeyeceğini belirttikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Pandemi, Covid-19, Aşı, Öğretmen, Tutum

EXAMİNİNG TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS COVID-19 VACCİNE İN TERMS OF DİFFERENT VARIABLES

Summary

Knowing the attitudes of people towards a phenomenon and the factors that affect their positive or negative attitudes will ensure that the right attitude-enhancing measures are taken in the studies to be carried out. The Covid-19 pandemic have affected almost the entire society. Teachers' attitudes towards vaccines are of great importance in terms of public health, since the teaching profession has a socially exemplary status and is in a position to affect students and their families. Determining the attitudes of teachers and knowing the factors affecting this will create important ideas about what should be done in trying to improve their attitudes in a positive way. The aim of this study is to examine teachers' perceptions and attitudes towards the Covid-19 vaccine. The study group of the research consists of 86 teachers working in different districts of Balıkesir and in different branches. Differences in teachers' gender, branch, professional seniority and marital status have been examined. "Converging Parallel Pattern", which is one of the mixed method patterns, has been used as the research design. To collect the quantitative data of the study, the "Attitudes Towards Covid-19 Vaccine Scale" adapted by wide at all has been used, and 4 open-ended questions have been asked to collect the qualitative data. By using the descriptive analysis method of open-ended questions, the data collected with the "Attitudes Towards Covid-19 Vaccine Scale" have

¹ Öğretmen-Müdür, Balıkesir-Karesi-Adnan Menderes Anadolu Lisesi, girgin75@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3221-3505

² Öğretmen-Müdür, Balıkesir-Altıeylül Bilim ve Sanat Merkezi, zulfererdem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9741-6509

³ Öğretmen-Müdür, Balıkesir-Karesi-Umut Özel Eğitim İlkokulu/Ortaokulu, mehmettuna17@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7030-7022

been analyzed with the SPSS 24 statistical program. As a result of data analysis, the attitudes of the study group towards the Covid-19 vaccine have been revealed. Differences between variables were analyzed with independent sample test and One-way variance (ANOVA) test. In the findings of the research, it has been determined that the average of the teachers' attitudes towards the vaccine is at a moderate level. When the scale findings regarding the attitudes of the teachers constituting the study group towards the Covid-19 Vaccine are examined; It is seen that there is no significant difference between female and male teachers, between married and single individuals, but when the scale findings have been examined according to seniority level and branches, there is a statistically significant difference. When the answers given by the teachers to the open-ended questions are analyzed; it is evaluated whether 72% of the teachers who have been vaccinated prefer the mRNA vaccine because they find it more reliable and because the mRNA vaccine is accepted when they go abroad, 65% of the teachers who have not yet been vaccinated are waiting for the Turkish vaccine to be released, and whether the teachers who do not want to be vaccinated want to attend seminars about the vaccine. It has been observed that teachers who have not been vaccinated stated that they want to attend the seminars of authority holders about vaccines, but that their thoughts on vaccine will not change.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Vaccine, Teacher, Attitude

Amaç

Öğretmenlerin Covid-19 aşısına yönelik algı ve tutumlarının incelenmesidir. Aşıya karşı olumsuz algıya sahip öğretmenlerin bu tutumlarının altında yatan sebeplerinin araştırılıp incelenmesi ve bu tutumlarının ne şekilde değiştirilebileceği hakkında öneriler sunmaktır.

Giriş

Tarih boyunca pek çok felaket yaşayan insanlığın, baş etmek zorunda kaldığı felaketlerden birisi de salgın hastalıklar olmuştur. İnsanlık uzun yıllar sağlık şartları açısından yetersiz olan bir çevrede yaşamış olup, bu yaşam koşulları nedeniyle bazı hastalıklar salgına dönüşmüş ve bu salgın hastalıklar da o dönemlerde insanlık için ciddi bir problem olmuş ve bazen de bu salgın hastalıklar felaketle sonuçlanmıştır.

Bu hastalıkların salgına dönüşüp felaketle sonuçlanmasında, mikroplar/virüsler sadece kan yoluyla değil, hava, su, temas vb. yollarla bir insandan başka bir insana aktarılabilirdiğinden, mikroorganizmaların insanlık tarafından yeterince tanınmaması ve hastalıkların kaynağının/yayılm sebeplerinin tespit edilememesi etkili olmuştur. Mobilizasyon hızına bağlı olarak, günümüzde geçmiş dönemlere kıyasla, insanların/toplumların birbirlerini enfekte etme hızı ve salgınların yayılımı, dolayısıyla da tehlikenin boyutu artmaktadır.

31 Aralık 2019 tarihinde, Çin'in Wuhan şehrinde, o an için sebebi bilinmeyen zatürre vakaları Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirmiştir. 5 Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü bu yeni hastalığı, daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs tanımlanmıştır. 10 Ocak 2020'de yeni virüsle ilgili ilk rehber yayımlanmış, bu hastalıktan ilk ölüm 11 Ocak 2020'de Çin'de gerçekleşmiştir. 13 Ocak 2020 tarihinde ise ilk kez Çin dışında bir ülkede, Tayland'da yeni virüs vakası görülmüş ve Covid-19 olarak adlandırılan bu salgın Çin'de ortaya çıktıktan sonra, üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Budak ve Korkmaz 2020: 62).

Dünya Sağlık Örgütü 28.03.2022 tarihi (18:23 CEST itibariyle) verilerine göre dünya genelindeki Covid-19 vaka sayısı 480.170.572, vefat sayısı ise 6.124.396'dır. 26 Mart 2022 tarihi itibariyle toplam 11.054.362.790 doz aşı yapılmıştır. (DSÖ, 2022: Mart 29).

1 milyarı aşkın insanın yaşadığı Güneydoğu Asya'nın aşırı kalabalık şehirlerinde, çeşitli grip virüslerini taşıyan on milyonlarca evcil ve yabani hayvan gıda olarak tüketilmekte olduğundan, 1957 Asya ve 1968 Hong Kong pandemilerinin de bu bölgede başlamış olmasından dolayı son zamanlarda virologlarca

özellikle Güneydoğu Asya, tehlikeli bir viral enfeksiyon kaynağı olarak görülmekte olup sistematik olarak yaptıkları grip gözlemlerinde bu bölgeye ağırlık veren virologlar, söz konusu insan-hayvan yakınlığı sonucu meydana gelebilecek virüsler arası genetik karışım sonucunda insanların bağışıklığının olmadığı ve böylece pandemi yaratabilecek yeni bir virüsün doğabileceğini ve yeni bir epidemi ya da pandeminin bu bölgede başlayacağını tahmin etmekteydiler. Pandemilerin ortaya çıkışı ile ilgili bir diğer senaryo ise, hayvandan insana doğrudan geçiş ve mutasyonlar sonucunda omurgalı hayvan kökenli virüslerin insana adapte olması, son olarak da insandan insana geçiş yeteneği kazanma durumudur. Muhtemel Güneydoğu Çin (Wuhan) kökenli COVID-19 pandemisi, bu tahminlerin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Başlıca doğal kaynağı yarasalar olan bir koronavirüs (COVID-19; SARS-CoV-2) insana geçerek, dünya genelinde insanlar arasında yayılmaktadır. Çin'in küresel ticaret hareketleri, havayolu taşımacılığı, enfekte insanların ve emtianın dünyanın her yanına hızlıca ulaşmasıyla pandemiye dönüşmüştür (Temel ve Ertin, 2020: 64).

Pandeminin olmadığı yıllarda dahi yetişkinlerdeki üst solunum yolu enfeksiyonlarının %7-18'inden sorumlu olan koronavirüs, grip virüslerinin ardından 1950 ve 60'larda keşfedilmiştir. Hepimizin bildiği "grip" yalnızca İnfluenza A, B ve C virüslerinden ileri gelen hastalık olup, koronavirüsün neden olduğu hastalık halleri ise "nezle," "soğuk algınlığı," ya da "grip-benzeri hastalık" gibi adlarla tanımlanmaktadır. Etkenleri arasında koronavirüslerin de bulunduğu grip-benzeri hastalıklar normalde gripten daha hafif seyirli olmaktadır. Ancak hastalık bulaştığında klinik tablo, enfeksiyondan sorumlu virüsün türüne, ayrıca bulaştığı kişinin yaşına, fizyolojik durumuna ve bağışıklık durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Yaşadığımız COVID-19 pandemisinde, bu faktörlerden virüsün türü (omurgalı hayvan kökenli bir virüs olması), bulaştığı kişinin yaşı (>50-60 yaş), kronik hastalığı olma durumuna bağlı olarak daha yüksek ölümlü, yeni bir "koronavirüs hastalığı" gözlenmekte olup tıp tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır (Temel ve Ertin, 2020: 64).

Bu pandemi sona erdikten sonra muhtemelen artık koronavirüsler de diğer grip virüsleri kadar ciddiye alınacaktır. Küresel salgınlarda süratle ve iş birliği içinde faaliyet gösterebilecek bir küresel sağlık sistemi oluşturulmaya çalışılacaktır. İlaç şirketleri de koronavirüslere karşı aşı/ilaç geliştirmeye daha fazla bütçe ayıracak, genel hijyen ve sanitasyon bilincinin arttığı ve yaygınlaştığı bir dönem gelecektir (Temel ve Ertin, 2020: 65).

1957 yılından günümüze değin yaşanmış grip pandemileri, doğru viral mutasyonların ve(ya) virüslerarası genetik karışımların gerçekleşmesi halinde, hayvanlarla temastan kapılan virüslerin insanlar arasında epidemik ya da pandemik çapta enfeksiyona yol açabileceğine işaret etmektedir. COVID-19 pandemisi dahil tarihte insan dokularını tutan virüslerin yol açtığı pandemiler incelendiğinde, bunların çoğu için geçerli iki ortak özellik görülmektedir (Temel ve Ertin, 2020: 69):

- Çin'de (Güneydoğu Asya'da) başlamış ve dünyaya bu bölgeden yayılmış olmaları,
- Etkenlerinin aslında hayvan kökenli virüsler olması.

Her ikisi de Çin'de başlamış olan 1957 Asya gribi (İnfluenza A(H2N2)) ve 1968 Hong Kong gribi (İnfluenza A(H3N2)) pandemilerinin kuş kökenli grip virüslerinden olduğu bilinmektedir. 2002-2004 döneminde, yine Çin'de başlamış olan SARS salgını ise bir grip virüsü değil zoonotik bir koronavirüs suçundan (SARS-CoV-1) kaynaklanmıştır. 1950'lerden bu yana kaydedilmiş solunum yolunu tutan dört pandemi ve majör epidemi içinde yalnızca 2009 A(H1N1) "domuz gribi" pandemisi Çin'de başlamamıştır.

Fakat dikkate değerdir ki o pandemide de etken zoonotik bir virüs olmuştur (Temel ve Ertin, 2020: 69).

Aralık 2019'daki ilk vakaların çoğunun bağlantılı olduğu, COVID-19 pandemisi için öne sürülen muhtemel sıfır noktası Çin'in Wuhan kentindeki Huanan Deniz Ürünleri Pazarında, kapatılmasından önce deniz ürünlerinin yanı sıra şu hayvanların/etlerin satıldığı bildirilmiştir: misk kedisi, pangolin, semender, porsuk, su samuru, tavus kuşu, koala, kurt, köpek, eşek, fare, yılan, domuz, kirpi. Zoonotik bulaş şekli (yarasadan insana), şayet doğru ise, başta yarasa gibi memeliler olmak üzere tüketilen diğer egzotik hayvanların SARSr-CoV türü koronavirüs suşlarının doğal enfeksiyon kaynağı olması nedeniyle, Çinlilerin bu yemek alışkanlıkları tehlike arz etmektedir (Temel ve Ertin, 2020: 70).

T.C. Sağlık Bakanlığı verilerine göre; Covid-19 vakası, Türkiye'de ilk olarak 11 Mart 2020 tarihinde görülmüş olup, bu tarihten 03.07.2021 tarihine kadar geçen süre zarfında (bu tarihten sonraki süreçte T.C. Sağlık Bakanlığı'nın internet sayfasında toplam vaka ve vefat sayısı belirtilmemektedir.) toplam vaka sayısı 5.440.338, Covid-19 kaynaklı toplam ölüm sayısı ise 49.874'tür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022: Mart 29).

Covid-19 pandemisinin ilk duyurulduğu 31 Aralık 2019 tarihinden bugüne gelinceye değin pandemiye sona erdirmek ve hayatı normalleştirmek adına pek çok bilim insanı laboratuvarlarda çok uzun zaman harcayarak aşı geliştirme çalışmalarına katılmışlardır.

Aşılar, insan ve hayvanlarda hastalık yapma yeteneğinde olan virüs, bakteri vb. mikropların hastalık yapma özelliklerinden arındırılmasına ya da bazı mikropların salgıladığı toksinlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak geliştirilmekte ve kullanılmakta olan biyolojik ürünlerdir. Dünya genelinde bulaşıcı viral hastalıkları önlemeye yönelik en başarılı sağlık müdahalelerinden biri aşılama olduğundan, aşıların Covid-19'u önlemek ve kontrol altına almak adına büyük bir önem arz ettiği düşünülmektedir. Tutum, belirli nesne, durum, kurum, kavram ya da diğer insanlara karşı öğrenilmiş, olumlu ya da olumsuz tepkide bulunma eğilimidir (Tezbaşaran, 1997: 1). Tutumlar, kendileri gözlenemeyen fakat gözlenebilen bazı davranışlara yol açtığı varsayılan eğilimlerdir (Kağıtçıbaşı, 2005: 130).

Bireylerin tutumları gözle görülemez fakat onun davranışlarına bakılarak bir objeye ilişkin tutumu hakkında fikir sahibi olunabilir. Bir obje ya da bir olaya karşı geliştirdiğimiz tutum eğer olumlu ise onunla ilgili kararlarımızın olumlu olma olasılığı, eğer tutumumuz olumsuzsa onunla ilgili kararlarımızın olumsuz olma olasılığı vardır. Kişilerin tutumlarının dikkate alınmadığı bir toplum ortamında tutumlarda olumlu değişikliğin sağlanması güçleşmektedir. (Ülgen, 1995: 97).

Kişilerin bir olguya yönelik tutumlarının bilinmesi ve tutumlarının olumlu ya da olumsuzluğunu etkileyen faktörlerin bilinmesi yapılacak çalışmalarda doğru yönde tutum artırıcı tedbirler alınmasını sağlayacaktır.

Literatür taraması göstermiştir ki aşı uygulamaları toplum sağlığının sürdürülebilmesi ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi konusunda, enfeksiyon hastalıklarının morbidite ve mortalitesini azaltmada topluma sunulan, bireysel, toplumsal ve ülke düzeyinde yararları olan yararlılık- maliyet oranı en yüksek ve en önemli koruyucu sağlık hizmetlerinden biridir (Yıldırım, 2021: 248). Ancak hem aşığı destekleyen hem de aşığı karşı olan söylemler geçmişte de olduğu gibi günümüzde de vardır ve gelecekte de var olacaktır (Argüt, Yetim, ve Gökçay, 2016: 16).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün açıklamalarına göre aşı reddinin genel olarak 3 temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi bağlamsal etkiler, ikincisi bireysel ve grup etkileri, üçüncüsü ise doğrudan aşının kendi özelliğine ya da etkilerine bağlı olan faktörlerdir. Aşı reddi gerekçeleri ise şu şekildedir; aşıların içerdiği

kimyasalların toksik olduğu düşüncesi, aşı üreten firmaların art niyetli olabileceği kaygısı ve doğal bağışıklamanın gelişmesi ya da doğal yöntemlerin kullanılmasının hastalıklardan korunmada daha etkili olabileceği düşüncesidir (Çıtak ve Aksoy, 2021: 17).

Aşılarla ilgili olarak toplumsal endişeler ve bunlara nelerin yol açtığı konusunda daha çok bilgi edinilmesi, bununla bağlantılı olarak ta toplumun aşılamaya karşı olan güven duygusunun artırılması aşılama stratejilerinin başarısını artıracaktır. Avrupa Birliği ülkelerinde yayınlanan 145 makalenin sistematik analizi yapıldığında, aşılarla ilgili en büyük endişenin aşı güvenliğine dair olduğu ve sıklıkla aşıların risklerinin yararlarına göre ağır bastığına dair bir kanaate yol açtığı görülmektedir. En büyük tereddüt kaynaklarından biri ise aşıların otizme yol açıp açmadığına dair tartışmalar olmuştur (Kutlu ve Altındış, 2018: 53).

Bilimsel bir kaynağa dayanmayan ve bilgi kirliliği içeren aynı zamanda toplum içinde kulaktan kulağa dolaşan söylemler yok edilmeli ve toplumun doğru bilgiye ulaşması için gerekli çalışmalar yürütülmelidir. Bu hususta değişkenler ve söylemler birlikte incelenerek sonuca ulaştırılmalı, bilimsel verilere dayalı kararların verildiği ve uygulandığı bir süreç planlanmalıdır (Uslu, Yılmaz ve Altun, 2021: 385).

Dünyada ve ülkemizde aşı reddi vakalarında son yıllarda hızlı bir artış gözlenmektedir. Bu durum karşısında, Dünya Sağlık Örgütü 2019'da çözüme kavuşturmayı planladığı 10 küresel sağlık sorunun başında "aşı karşıtlığı" na yer verirken, ülkemizde Sağlık Bakanlığı tarafından "<https://asi.saglik.gov.tr/>" adıyla bir web sayfası oluşturulmuş, aşı konusunda doğru ve sağlıklı bilgilendirme yapmak ve toplumsal farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır (Gür, 2019: 2).

Covid-19 pandemisi toplumun neredeyse tamamını etkilemektedir. Öğretmenlik mesleğinin toplumca örnek alınan bir statüye sahip olması, öğrencileri ve ailelerini etkileyen konumda olması sebebiyle toplum sağlığı açısından öğretmenlerin aşya karşı tutumları büyük önem arz etmektedir. Öğretmenlerin tutumlarının tespit edilerek bunu etkileyen faktörlerin bilinmesi, tutumlarının olumlu yönde geliştirilme çalışılmalarında neler yapılması gerektiğine dair önemli fikirler verecektir.

Yöntem

Araştırmanın çalışma grubunu 33 kadın ve 53 erkek öğretmen oluşturmaktadır. Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği ve 4 adet açık uçlu soru kullanılmıştır. Araştırma deseni olarak 'Yakınsayan Paralel Desen' uygulanmıştır (Nicel veri toplama ve düzenleme, Nitel veri toplama ve düzenleme, Karşılaştırma veya ilişkilendirme, Yorumlama). Bu çalışmada kullanılan veri toplama araçlarının öğretmenlerin Covid-19 aşısına karşı olumlu ya da olumsuz tutumlarını ortaya çıkaracağı varsayılmaktadır. Öğretmenlerin araştırma sırasında veri toplama araçlarına içtenlikle ve samimi cevaplar verdikleri varsayılmıştır. Covid-19 pandemisinde aşya karşı tutumları değerlendirmek amacıyla Geniş ve arkadaşları (Geniş, B. vd. 2020) tarafından uyarlanan "Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği" uygulanmıştır. Ölçek 9 ifade ve iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucu Cronbach Alpha değeri 0.868 bulunmuştur. SPSS 24 paket programı yardımıyla "Bağımsız gruplar T testi" ve "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi" uygulanmıştır. Anket sonundaki açık uçlu sorularımız betimsel analiz ile incelenmiştir. Sorularımız aşağıdaki gibidir;

1. Aşı olduysanız inaktif mi mRNA aşısını mı tercih ettiniz?
2. Aşı olmayı düşünüyorsanız hangi aşığı tercih edeceksiniz?
3. Aşı olmayan bireyler için salgından kurtulmak adına alternatif çözüm önerileriniz var mı?
4. Aşı olmak istemeyen bireyler için aşı seminerlerine katılmak ister misiniz?

Bulgular

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin Covid-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında cinsiyete göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin cinsiyetlerine göre t testi bulguları

Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	sd	t	p
Kadın	33	52.82	9.710	84	-.118	.907
Erkek	53	53.06	8.782			

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir [t (86) =-0.118 p>.05]. Kadın ve erkek öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde, erkek öğretmenlerin ortalamasının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında medeni duruma göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin medeni durumlarına göre t testi bulguları

Medeni Durum	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Evli	62	54.72	9.710	84	-.112	.817
Bekar	24	53.06	8.782			

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir [t (86) =-0.112 p>.05]. Evli ve bekâr öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde, evli öğretmenlerin ortalamasının bekar öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında kıdeme göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü Varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te, ANOVA bulguları ise Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin kıdem düzeyine göre dağılımı

Kıdem Yılı	N	\bar{X}	SS
1-5 yıl	11	59.07	10.344
6-10 yıl	12	51.75	9.794
11-15 yıl	17	53.08	8.043
16-20 yıl	27	50.00	8.472
20 yıl+	19	48.01	11.296
Toplam	86	51.97	9.094

Tablo 4: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin kıdem düzeyine göre ANOVA bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	771.710	4	257.237	3.371	*.022	20+/1-5,6-
Gruplar içi	6257.185	81	76.307			10,11-
Toplam	7028.895	85				15,15-20

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında kıdem düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir [$F(4, 81) = 3.371, p < .05$]. Farkın nedeni incelendiğinde, 20 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin diğer tüm guruplara göre düşük tutum puanı oluşturmalarıdır.

Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında branşa göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'te, ANOVA bulguları ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin branşa göre dağılımı

Branş	N	\bar{X}	SS
Sayısal	24	59.07	10.344
Sözel	26	51.75	9.794
Spor ve Sanat	11	53.08	8.043
Meslek Dersleri	13	47.96	11.472
Okul Öncesi	12	50.01	8.296
Toplam	86	51.97	9.094

Tablo 6: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin branşına göre ANOVA bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	771.710	4	257.237	3.371	*.012	4/1,2,3,5
Gruplar içi	6257.185	81	76.307			
Toplam	7028.895	85				

Tablo 5 ve Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında branşlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir [$F(4, 81) = 3.371, p < .05$]. Farkın nedeni incelendiğinde, Meslek dersi öğretmenlerinin diğer tüm guruplara göre düşük tutum puanı oluşturmalarıdır.

Araştırmanın ikinci aşamasında nicel verilerden elde edilen sonuçların derinlemesine incelemesinin yapılabilmesi için açık uçlu sorular özellikle anlamlı farklılara sebep olan demografik veriye sahip öğretmenlere sorularak betimlenmiştir. Bulgular Tablo 7 de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar

Açık Uçlu Soru	Örneklem	Betitleme
1. Aşı olduysanız inaktif mi mRNA aşısını mı tercih ettiniz?	Aşı olan öğretmenlerin %72 si mRNA aşısını tercih etmiş ve daha güvenilir olduğu kanaatlerini belirtmişlerdir. Proje etkinliklerinde bulunacak öğretmenler için yurtdışı çıkışlarında mRNA aşısının kabul edilmesinden dolayı bu aşığı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.	Öğretmenlerin güvenilirliğe önem verdiği bu konuda ikna edilmeleri gerektiği ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin pandemi sürecinde aşı tercihinin zorunlu durumlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır.
2. Aşı olmayı düşünüyorsanız hangi aşığı tercih edeceksiniz?	Şu ana kadar aşı olamayan öğretmenlerin %65 i Türk aşısını beklediklerini ifade etmiştir.	Pandemi ile ilgili aşılarda yurtdışı kaynaklı alternatiflere güvenmedikleri ortaya çıkmıştır.
3. Aşı olmayan bireyler için salgından kurtulmak adına alternatif çözüm önerileriniz var mı?	Cevaplar ilaç tedavisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Virüse karşı onu yok edici doğal ürün üretimi gibi alternatiflerde cevaplar arasında yer almıştır.	Konu üzerinde düşündükleri ve araştırdıkları anlaşılmaktadır.
4. Aşı olmak istemeyen bireyler için aşı seminerlerine katılmak ister misiniz?	Aşı olmamış bireyler konu otoritelerinin seminerlerine katılmak istemekte fakat düşüncelerinin değişmeyeceğini belirtmektedirler.	Konuyu tartışmaya açık oldukları görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin Covid-19 Aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında cinsiyete göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular incelendiğinde kadın ve erkek öğretmenler arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Kadın ve erkek öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde ise erkek öğretmenlerin ortalamasının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yılmaz ve arkadaşları erkeklerin aşıya karşı daha olumlu yaklaştığını ve geliştirilen aşılardaki açıklamalara kadınlardan daha fazla güvendiklerini, kadınların ise annelik duygusu dolayısıyla çocuklarını düşünerek aşılarda ilgili daha fazla bilgi arama ve bu sırada aşı karşıtı içeriklere maruz kalma olasılığının daha yüksek olmasının bu farkı oluşturabileceğini belirtmektedirler (Yılmaz vd. 2021: 591).

Yıldız ve arkadaşları kadınların erkeklere oranla aşığı yaptıрма konusunda çekincelerinin olduğunu, yani erkek bireylerin tedarik edilen aşılarda ilk fırsatta yaptırmak istediklerini ve geliştirilen aşılardaki açıklamalara kadınlardan daha fazla güvendiklerini, kadınların ise geliştirilen aşılara karşı güvensizliklerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirtmektedirler (Yıldız vd. 2021: 886).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul İstatistik Ofisi tarafından 17-21 Kasım 2020 tarihleri arasında Bilgisayar Destekli Telefon Anketi (CATI) yöntemi kullanılarak rassal olarak seçilen 749 İstanbul sakini ile görüşülerek yapılan araştırma sonucuna göre; koronavirus aşısı geldiği takdirde erkeklerin %55,4'ü kadınların ise %41,6'sı aşı olmak istemektedir (İBB, 2020: 11).

Çalışmamızdaki bulgular bu hususta Yılmaz ve arkadaşlarının çalışmaları (Yılmaz vd. 2021: 591), Yıldız ve arkadaşlarının çalışmaları (Yıldız vd. 2021: 886) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul İstatistik Ofisi'nin araştırma sonuçları (İBB, 2020: 11) ile benzerlik göstermektedir.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında medeni duruma göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular incelendiğinde göre evli ve bekâr bireyler arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Evli ve bekâr öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde ise evli öğretmenlerin ortalamasının bekâr öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yılmaz ve arkadaşları da çalışmalarında bireylerin COVID-19 aşısını yaptırma isteklilikleri ile medeni halleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır (Yılmaz vd. 2021: 591). Bu yönüyle çalışmamız benzerlik göstermektedir.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında kıdeme göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü Varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında kıdem düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Farkın nedeni incelendiğinde ise 20 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin diğer tüm guruplara göre düşük tutum puanı olduğu ve COVID-19 aşısına yönelik tutumlarının diğer guruplara oranla anlamlı bir şekilde olumsuz yönde farklılık gösterdiği görülmüştür.

Gürbüz ve arkadaşları çalışmalarında aşılarmaya istekli olan kişilerin yaşlarına bakıldığında, gençlerde ve yaşlılarda aşuya ilginin daha az olduğunun, orta yaş grubunda ise aşuya ilginin daha fazla olduğunun gözlemlendiğini belirtmişlerdir. Bizim çalışmamızda kıdem yılına göre yapılan tutum değerlendirmesinde ise mesleki yaşamının başında olan öğretmenler (1-5 yıl) en yüksek olumlu tutum puanına sahipken (59,07), kıdem yılı 20 yıl ve üzeri olan öğretmenler en düşük tutum puanına sahiptirler. Her iki çalışma bu yönüyle değerlendirildiğinde bizim çalışmamızda gözlemlediğimiz genç yaştaki öğretmenlerin aşı tutumu, Gürbüz ve arkadaşlarının çalışmalarındaki genç bireylerin tutumu ile benzerlik göstermemektedir (Gürbüz vd., 2013: 17).

Yılmaz ve arkadaşları ise çalışmalarında yaşın aşı kararında etkili bir faktör olarak ortaya çıkmadığını ve bunu şaşırtıcı bulduklarını, literatürde yaş arttıkça aşuya karşı olumlu cevapların arttığı çalışmalar olduğu gibi yaşın aşı kararında etkili olmadığını gösteren çalışmaların bulunduğunu belirtmektedirler. Bu yönüyle çalışmamız Yılmaz ve arkadaşlarının çalışmalarıyla benzerlik göstermemektedir (Yılmaz vd. 2021: 591).

Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında branşa göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında branşlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Farkın nedeni incelendiğinde ise Sayısal alandaki öğretmenlerin aşuya karşı tutumlarının anlamlı bir şekilde olumlu olduğu, Meslek dersi öğretmenlerinin ise diğer branş öğretmenlerine göre aşuya yönelik tutum puanlarının düşük olduğu görülmüştür. Yaptığımız literatür taramasında öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle çalışmamız literatüre katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın ikinci aşamasında nicel verilerden elde edilen sonuçların derinlemesine incelemesinin yapılabilmesi için açık uçlu sorular özellikle anlamlı farklara sebep olan demografik veriye sahip öğretmenlere sorularak betimlenmiştir. Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde ise;

Aşı olan öğretmenlerin inaktif mi yoksa mRNA aşısını mı tercih ettikleri hususu değerlendirildiğinde; Aşı olan öğretmenlerin %72 sinin daha güvenilir buldukları için ve/veya yurtdışı çıkışlarında mRNA

aşısının kabul edilmesinden dolayı mRNA aşısını tercih etmiş oldukları görülmüştür. Bu durum değerlendirildiğinde, öğretmenlerin aşı konusunda güvenilirliğe önem verdiği dolayısıyla da aşılardan güvenilirliği hususunda bilgilendirilmeleri ve ikna edilmeleri gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğretmenlerin aşı tercihlerinin zorunlu durumlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Aşı olmamış ancak aşı olmayı düşünen öğretmenlerin hangi aşıyı tercih edecekleri hususu değerlendirildiğinde; Aşı olmayan öğretmenlerin %65 i Türk aşısını beklediklerini ifade etmiştir. Bu durum aşılama sürecinde yurt dışı kaynaklı alternatiflere güvenmedikleri şeklinde değerlendirilmektedir. Yapılan literatür taraması ve çalışmamız aşya karşı olumsuz tutum geliştirmenin bilgi yetersizliği ve güvensizlikten kaynaklandığını göstermektedir (Yıldız vd., 2021: 886, Gürbüz vd., 2013: 17).

Aşı olmayan öğretmenlerin salgından kurtulmak için sundukları alternatif çözüm önerileri değerlendirildiğinde; çözüm önerileri ilaç tedavisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Virüse karşı onu yok edici doğal ürün üretimi gibi alternatifler de çözüm önerileri arasında yer almıştır. Pandemi hususunda endişeleri olduğu ve çözüm hususunda çare arama düşüncesinde oldukları değerlendirilmektedir.

Aşı olmak istemeyen öğretmenlerin aşı hakkındaki seminerlere katılmak isteyip istemedikleri hususu değerlendirildiğinde ise aşı olmamış öğretmenlerin, aşı hakkında otorite sahiplerinin seminerlerine katılmak istedikleri ancak aşı hakkındaki düşüncelerinin değişmeyeceğini belirttikleri görülmektedir.

Aşı reddi bireysel bir karardır ancak sonuçları itibariyle toplumu etkileyen önemli bir sorundur. Temelinde farklı nedenleri barındırmakla birlikte en önemli nedenlerinden biri bilgi eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan güvensizliktir. Bu nedenle aşılama hizmetlerinde görev alan başta doktorlar olmak üzere tüm sağlık çalışanlarının bireyleri ve toplumu aşılama konusunda anlaşılır ve kapsamlı şekilde bilgilendirmeleri, yanlış anlaşılmaya ve aşılama faaliyetlerinde güvensizliğe mahal verecek açıklamalardan ve sosyal medya paylaşımlarından kaçınmaları önemlidir. T.C. Sağlık Bakanlığı koordinesinde yapılacak eğitim ve bilgilendirme çalışmalarıyla, sosyal medya paylaşımlarıyla pandeminin bazı durumlarda ölümcül sonuçlanabildiği vurgulanarak, çalışmamızda ve diğer çalışmalarda saptanan aşı olmama nedenleri de göz önünde tutularak, aşılamanın gerekliliğinin, etkinliğinin, düşük yan etkilerinin iyi anlatılması gerekir. Bu sayede aşılama oranlarını artırmanın mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Aşıya karşı olumlu tutuma sahip öğretmenlerin bulunduğu okullardaki öğrencilerin ve ailelerinin aşılama yüzdeleri araştırılıp öğretmenler ve öğrenciler arasındaki korelasyon belirlenebilir. Aynı şekilde aşıya karşı olumsuz tutuma sahip öğretmenlerin çalıştıkları okullardaki öğrencilerin ve ailelerinin aşılama yüzdeleri araştırılıp aralarındaki korelasyon belirlenebilir. Bu sayede öğretmenlerin aşıya karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının, toplum üzerindeki aşılama oranlarına etkisi belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- Argüt, N., Yetim, A. & Gökçay, G. (2016). Aşı Kabulünü Etkileyen Faktörler. Çocuk Dergisi, 16 (1), 16-24. DOI: 10.5222/j.child.2016.016 Erişim Tarihi: 12.01.2022, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/jchild/issue/57053/803601>
- Arık, S., Karakaya, F., Çimen, O. & Yılmaz, M. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Uzaktan Eğitim Hakkında Ortaöğretim Öğrencilerinin Görüşlerinin Belirlenmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41 (2), 631-659. Erişim Tarihi: 28.01.2022, Erişim adresi:

<https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/article/926838>

- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). "COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği", Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 62-79. Erişim Tarihi: 18.01.2022, Erişim adresi: <https://doi.org/10.35375/sayod.738657>
- Çıtak, G. & Duran Aksoy, Ö. (2021). Aşılama Önemli Bir Engel: Aşı Reddi. ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 7 (2), 15-20. Erişim Tarihi: 14.01.2022, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusaglik/issue/59791/798807>
- Dünya Sağlık Örgütü, (DSÖ), Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Gösterge Paneli, Erişim Tarihi: 29.03.2022, Erişim adresi: <https://covid19.who.int/>
- Geniş, B., Gürhan, N., Koç, M., Geniş, Ç., Şirin, B., Çırakoğlu, O. C., & Coşar, B. (2020). Development of Perception and Attitude Scales Related with COVID-19 Pandemia. *Pearson Journal of Social Sciences - Humanities*, 5(7), 306-328. doi: 10.46872/pj.127 DOI: 10.46872/pj.127 Erişim Tarihi: 12.01.2022, Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/olcek/covid-19-asisina-yonelik-tutumlar-olcegi>
- Gür, E. (2019). "Aşı Kararsızlığı-Aşı Reddi". *Türk Pediatri Arşivi*, 54 (1), 1-2 Erişim Tarihi: 18.01.2022, Erişim adresi: [turkarchpediatr.org/Content/files/sayilar/24/TPA_54_1_1_2\(1\).pdf](http://turkarchpediatr.org/Content/files/sayilar/24/TPA_54_1_1_2(1).pdf)
- Gürbüz, Y., Tütüncü, E. E., Şencan, İ., Şendağ, E., Callak, F., Sevinç, G., ve Tekin, A. (2013). İnfluenza A (H1N1) 2009 pandemisinde hastane çalışanlarının grip aşısına yaklaşımlarının araştırılması. *Pamukkale Tıp Dergisi*, (1), 12-17. Erişim Tarihi: 27.01.2022, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/patd/issue/35373/392781>
- İBB. (2020). İstanbul'da Koronavirüs Algı, Beklenti ve Tutum Araştırması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul İstatistik Ofisi, Kasım 2020. Erişim Tarihi: 29.03.2022, Erişim adresi: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fmediabox.ibb.gov.tr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2020%2F11%2Fistanbulda-Koronavirus-Algi-Beklenti-ve-Tutum-Arastirmasi-Kasim-2020.pdf&clen=57922276&chunk=true>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). *Yeni İnsan ve İnsanlar* (10.Basım), İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kutlu, H.H. ve Altındış, M. (2018). "Aşı Karşıtlığı". *Flora Dergisi*, 23 (2), 47-58. Erişim Tarihi: 02.02.2022, Erişim adresi: http://www.floradergisi.org/managete/fu_folder/2018-02/2018-23-02-047-058.pdf
- Temel, M. K. ve Ertin, H. (2020). 1918 Grip Pandemisi Kıssasından COVID-19 Pandemisine Hisseler. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi (COVID 19 Özel Sayısı)*, 63-78. DOI: 10.21673/anadoluklin.716868, Erişim Tarihi: 07.01.2022, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1043358>
- T.C. Sağlık Bakanlığı, COVID 19 Bilgilendirme Sayfası, Erişim Tarihi: 29.03.2022, Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>
- Tezbaşaran, A. (1997). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

- Uslu, Y., Yılmaz, E. & Altun, U. (2021). Sağlık Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi Öğrencilerinin Covid-19'un Kontrolüne ve Aşısına Yönelik Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10 (3), 383-397. Erişim Tarihi: 27.01.2022, Erişim adresi: <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.908459>
- Ülgen, G. (1995). Eğitim Psikolojisi: Birey ve Öğrenme. Ankara: Bilim Yayınları.
- Yıldız Z., Gencer E. & Gezegen N. F. (2021). Covid 19 pandemi sürecinde geliştirilen aşılar karşı bireylerin tutumlarının değerlendirilmesi üzerine uygulamalı bir çalışma. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 12(3), Erişim Tarihi: 07.01.2022, Erişim adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fdergipark.org.tr%2Ftr%2Fdownload%2Farticle-file%2F1681076&chunk=true&pdfilename=10.36362-gumus.908755-1681076.pdf
- Yılmaz H. İ., Turğut B. vd. (2021). Türkiye’de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı. Dicle Tıp Dergisi / Dicle Med J (2021) 48 (3) : 583-594. DOI: 10.5798/dicletip. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1945864>